

AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTÖRÜN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ İSLAM MALİYYƏ ALƏTLƏRİNİN TƏTBİQ PERSPEKTİVLƏRİ

Elay Zeynalli

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
e-mail: e.zeynalli@adau.edu.az

Xülasə. Məqalədə islam maliyyə alətlərinin Azərbaycan aqrar sektorunda tətbiq perspektivləri müqayisəli yanaşma əsasında araşdırılmışdır. Tədqiqatda bu alətlərin risk bölgüsü və maliyyə inkluzivliyi baxımından ənənəvi kreditə nisbətən üstünlüklərə malik olsa da, effektivliyi bir sıra şərtlərdən asılı olduğu qeyd olunmuşdur. Nəticədə islam maliyyəsi universal model deyil, mövcud sistemin boşluqlarını tamamlayan mexanizm kimi qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: İslam iqtisadiyyatı, salam, müşarakə, sukuk, maliyyə inkluzivliyi.

PROSPECTS FOR THE APPLICATION OF ISLAMIC FINANCIAL INSTRUMENTS IN FINANCING THE AGRICULTURAL SECTOR IN AZERBAIJAN

Elay Zeynalli

Azerbaijan State Agrarian University, Ganja, Azerbaijan

Abstract. The article examines the prospects for the application of islamic financial instruments in the agricultural sector of Azerbaijan based on a comparative approach. The study notes that although these instruments have certain advantages over conventional lending in terms of risk-sharing and financial inclusion, their effectiveness depends on a number of institutional conditions. As a result, islamic finance is evaluated not as a universal model, but as a complementary mechanism capable of addressing certain gaps in the existing financial system.

Keywords: Islamic economics, salam, musharakah, sukuk, financial inclusion.

1. Giriş

Kənd təsərrüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatının həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan ən mühüm sahələrindən biridir. Əhalinin əhəmiyyətli hissəsinin kənd yerlərində yaşaması, ölkənin əlverişli iqlim şəraiti, geniş torpaq ehtiyatları və əkinçilik ənənələri aqrar sektorun inkişafı üçün əlverişli baza yaradır. Bununla belə, sektorun mövcud potensialı ilə maliyyələşmə imkanları arasında hələ də nəzərəcarpacaq uyğunsuzluq qalır. Xüsusilə kiçik və orta fermer təsərrüfatlarının maliyyə resurslarına çıxışı məhduddur: yüksək faiz dərəcələri, sərt girov tələbləri, kredit prosedurlarının mürəkkəbliyi və sahənin özünəməxsus risk faktorları aqrar subyektlərin maliyyə əlçatanlığını zəiflədən əsas amillərdir. Bu isə istehsalın genişlənməsini, texnoloji modernizasiyanı və uzunmüddətli investisiya qoyuluşunu məhdudlaşdırır.

Son illərdə qlobal maliyyə sistemində sürətli inkişaf alternativ maliyyələşmə mexanizmlərinə, ələlxüsüs islam maliyyəsinə marağı əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. “State of the Global Islamic Economy Report” qlobal islam maliyyəsi aktivləri həcmnin 4 trilyon ABŞ dollarını keçdiyini bildirərək, yaxın illərdə daha da genişləncəyini proqnozlaşdırmışdır [20]. Bu da islam maliyyəsinin artıq yalnız dini xarakterli alternativ deyil, eyni zamanda risk

bölgüsünə, aktiv əsaslı maliyyələşməyə və maliyyə inkluzivliyinə əsaslanan institusional model kimi qəbul olunduğunu göstərir. Aqrar sektorun spesifik xüsusiyyətləri - mövsümlilik, yüksək risklilik, uzun istehsal dövrü və kapital çatışmazlığı islam maliyyə alətlərinin bu sahədə tətbiqini xüsusilə aktual edir.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan aqrar sektorunun maliyyələşdirilməsində islam maliyyə alətlərinin tətbiq imkanlarını nəzəri və institusional müstəvidə qiymətləndirməkdir. Bu məqsədlə islam maliyyəsinin nəzəri əsaslarının və prinsiplərinin aqrar sektor kontekstində şərh edilməsi, aqrar sahədə tətbiq edilən əsas islam maliyyə müqayisəli təhlili, eləcə də Azərbaycanda bu alətlərin tətbiqi qarşısındakı institusional və hüquqi məhdudiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

2. İslam maliyyəsinin nəzəri və institusional əsasları

İslam iqtisadiyyatı iqtisadi münasibətləri şəriət prinsipləri çərçivəsində tənzimləməyi hədəfləyən normativ iqtisadi sistemdir. Bu sistemin nəzəri bazası Quran, sünnə və islam hüququnun əsas qaynaqları üzərində formalaşır [17, s.49-51]. İslam iqtisadiyyatında iqtisadi fəaliyyət yalnız mənfəət əldə etmək vasitəsi kimi deyil, sosial ədalətin, etik məsuliyyətin və ictimai rifahın təmin olunması mexanizmi kimi qiymətləndirilir. Mülkiyyət hüququ tanınsa da, o, mütləq deyil, əmanət xarakterli anlayış kimi qəbul olunur. Bu baxımdan, iqtisadi fəaliyyət fərdi maraqlarla yanaşı ictimai məsuliyyət prinsipləri ilə də məhdudlaşdırılır. Bu sistemin institusional əsasını faizsizlik, mənfəət-zərər şərikliyi, sərbəst bazar mexanizmi, monopoliyanın qadağan edilməsi və fərdi təşəbbüsün təşviq edilməsi kimi prinsiplər təşkil edir, eyni zamanda əmək və istehsal əsaslanmayan qazanc yolları (sələm, qumar, aldatma) yolverilməz hesab edir [14, s.66-67].

Klassik iqtisadiyyat ilə islam iqtisadiyyatı arasındakı əsas fərq onların metodoloji və fəlsəfi təməllərindən irəli gəlir. Belə ki, klassik iqtisadiyyat fərdi mənfəət maksimizasiyasını və bazar mexanizminin özünü tənzimləmə qabiliyyətini əsas götürdüyü halda, islam iqtisadiyyatı iqtisadi münasibətləri etik və hüquqi çərçivə daxilində qiymətləndirir. Xüsusilə faiz institutuna münasibətdə iki sistem arasında fundamental fərq mövcuddur. Klassik iqtisadiyyatda faiz kapitalın zaman dəyərinin təzahürü kimi qəbul edildiyi halda, islam iqtisadiyyatında faiz (riba) sosial bərabərsizliyi dərinləşdirən və real iqtisadi fəaliyyətdən ayrılan gəlir forması kimi qiymətləndirilərək qadağan edilir. Bunun əvəzində risk və mənfəətin bölüşdürülməsinə əsaslanan tərəfdaşlıq mexanizmləri təşviq olunur. Bununla belə, iki sistem arasında eyniyyət kimi şərh olunmayan müəyyən oxşar nöqtələri də mövcuddur ki, buraya sərbəst bazar mexanizminə hörmət, fərdi təşəbbüslərin təşviqi, inhisar əleyhinə tədbirlər və resursların səmərəli bölüşdürülməsi hədəfi aiddir.

Müasir islam maliyyəsi yalnız faizsiz bankçılıq anlayışı ilə məhdudlaşmır. Bu sistem, təkcə bank sektoru ilə məhdudlaşmayıb sığorta sahəsini (təkafül), kapital bazarlarını (sükuk və

İslami fondlar), mikro maliyyəni özündə birləşdirən geniş ekosistemdir. İslam maliyyəsinin əsas prinsipləri sırasında faizin qadağan olunması, real aktiv əsaslı maliyyələşmə, qeyri-müəyyənliyin minimuma endirilməsi və etik investisiya məhdudiyyətləri xüsusi yer tutur [9]. Bu sistemdə maliyyə əməliyyatları real iqtisadi fəaliyyətlə bağlı olmalı, gəlir istehsal, ticarət və ya xidmət fəaliyyəti nəticəsində formalaşmalıdır. Spekulyativ əməliyyatlar, yüksək qeyri-müəyyənlik və iqtisadi əsası olmayan maliyyə fəaliyyəti qəbul edilmir.

Yerli tədqiqatçılar hesab edir ki, islam iqtisadiyyatının əsas məqsədi cəmiyyətin aktual problemlərinin, xüsusilə maliyyə məsələlərinin alternativ həlli yollarının tapılmasıdır. Bu baxımdan, islam maliyyəsi islam iqtisadiyyatının əsas tərkib hissəsi hesab olunaraq, İslamın əxlaqi prinsiplərinə riayət etməklə maddi vəsaitləri idarə etmək və kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üsulu kimi xarakterizə edilir [15, s.100].

İslam maliyyəsinin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri onun sosial yönümlü xarakteridir. Zəkat, vəqf və qərz-həsən kimi mexanizmlər maliyyə sistemindən kənarda qalan sosial qrupların dəstəklənməsinə xidmət edir. Bu xüsusiyyət islam maliyyəsinə maliyyə inkluzivliyi və dayanıqlı inkişaf məqsədləri baxımından da əhəmiyyətli edir [16]. Xüsusilə 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra islam maliyyəsinin risk bölgüsü və aktiv əsaslılıq prinsipləri daha çox diqqət cəlb etmişdir. Bir sıra tədqiqatlar islam maliyyə institutlarının böhran dövründə nisbi dayanıqlılıq nümayiş etdirdiyini göstərmişdir [1].

Bununla yanaşı, islam maliyyəsinin institusional inkişafı müəyyən problemlərlə də müşayiət olunur. Şəriət normalarının müxtəlif ölkələrdə fərqli şərh olunması standartlaşdırma problemini aktuallaşdırır. Bu səbəbdən, islam maliyyə institutlarında şəriət şuraları mühüm rol oynayır. Həmin qurumlar maliyyə məhsullarının şəriət prinsiplərinə uyğunluğunu qiymətləndirir və ictimai etimadın formalaşmasına təsir göstərir [12]. Lakin müxtəlif şəriət məktəblərinin eyni maliyyə alətinə fərqli münasibəti beynəlxalq səviyyədə vahid tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşmasını çətinləşdirir.

3. Aqrar sektorda tətbiq edilən əsas islam maliyyə alətləri

İslam maliyyəsinin aqrar sektorda tətbiq edilən əsas alətləri real aktiv əsaslılıq və risk bölgüsü prinsiplərinə söykənir. Bu alətlər aqrar sektorun yüksək riskli, iqlim amillərindən asılı və mövsümi xarakterini nəzərə almaq baxımından ənənəvi kredit mexanizmlərindən müəyyən üstünlüklərə malikdir.

Salam müqaviləsi tarixən kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə bağlı formalaşmış maliyyə alətlərindən biridir. Bu modeldə məhsulun dəyəri əvvəlcədən ödənilir, məhsul isə gələcəkdə təhvil verilir. Beləliklə, fermer istehsal dövrünün əvvəlində zəruri maliyyə resursu əldə edir. Salam müqaviləsinin əsas üstünlüyü girov problemini qismən aradan qaldırması və fermerin dövriyyə kapitalına çıxışını asanlaşdırmasıdır. Aparılmış tədqiqatda Pakistan təcrübəsində bai-salam modelinin kiçik fermerlərin maliyyələşməsində mühüm rol oynadığı qeyd olunur [3].

Bununla belə, məhsulun keyfiyyəti, qiymət dəyişkənliyi və təbii risklər salam müqavilələrinin praktik tətbiqində əlavə nəzarət mexanizmlərinə ehtiyac yaradır.

Murabaha ən geniş yayılmış islam maliyyə alətlərindən hesab olunur. Bu modeldə maliyyə institutu tələb olunan aktiv özünü satın alır və müəyyən mənfəət əlavəsi ilə müştəriyə hissəli ödəniş əsasında satır [2]. Aqrar sektorda murabaha, əsasən, toxum, gübrə, kənd təsərrüfatı texnikası və digər istehsal vasitələrinin maliyyələşdirilməsində istifadə olunur. Mexanizmin praktikliyi və hüquqi sadəliyi onun geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar murabahanın klassik kredit mexanizmlərinə həddindən artıq yaxınlaşdığını və risk bölgüsü prinsipini zəiflətdiyini qeyd edirlər [18].

Müşarəkə və müdaribə kimi tərəfdaşlıq əsaslı modellər islam maliyyəsinin nəzəri baxımdan ən fundamental alətləri hesab olunur. Müşarəkədə tərəflər həm kapital, həm də risk bölgüsündə iştirak edirlər. Mudaribədə isə bir tərəf kapital, digər tərəf idarəetmə və əmək təqdim edir. Bu modellər xüsusilə aqrar kooperativlərin və iri fermer təsərrüfatlarının maliyyələşdirilməsi üçün nəzəri baxımdan uyğun hesab olunur. Sudan təcrübəsi müşarəkə modelinin kənd inkişafı və yoxsulluğun azaldılması baxımından müəyyən nəticələr verdiyini göstərmişdir [6]. Bununla belə, mənfəət və zərərin monitorinqi, informasiya asimetriyası və yüksək əməliyyat xərcləri bu modellərin geniş tətbiqini çətinləşdirən əsas problemlər sırasındadır.

Muzarəə müqaviləsi torpaq sahibi ilə fermer arasında məhsul bölgüsünə əsaslanan əməkdaşlıq formasıdır. Bu modeldə kənd təsərrüfatı riski tərəflər arasında bölüşdürülür və ənənəvi icarə münasibətlərindən fərqli olaraq tərəflərin qarşılıqlı maraqları daha çox uzlaşdırılır. Son tədqiqatlar muzarəə modelinin kənd yoxsulluğunun azaldılması və aqrar məhsuldarlığın artırılması baxımından alternativ maliyyə mexanizmi kimi əhəmiyyətini vurğulayır [8].

İcarə modeli isə aktiv əsaslı lizinq mexanizmi kimi çıxış edir. Maliyyə institutu müəyyən aktiv satın alaraq onu fermerin istifadəsinə verir və müqabilində icarə haqqı əldə edir. Bu alət xüsusilə aqrar texnikanın maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli hesab olunur. İcarənin üstünlüyü fermerin yüksək ilkin kapital qoyuluşu etmədən texnologiyaya çıxış əldə etməsinə imkan yaratmasıdır [13].

Sukuk islam maliyyəsinin kapital bazarı alətlərindən biridir və ənənəvi istiqrazların şəriətə uyğun alternativini kimi qiymətləndirilir. Sukuk real aktivlərə əsaslandığı üçün xüsusilə uzunmüddətli aqrar infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi baxımından mühüm potensiala malikdir. Suvarma sistemləri, anbar kompleksləri və logistika infrastrukturunu kimi iri investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində sukuk modelləri daha uyğun alternativ hesab olunur. Son illərdə yaşıl sukuk mexanizmləri dayanıqlı kənd təsərrüfatı və ekoloji layihələrin maliyyələşdirilməsi baxımından da aktuallaşmışdır [19].

İslam sosial maliyyəsinin mühüm institutlarından olan vəqf də aqrar inkişaf baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müasir yanaşmalarda vəqf torpaqlarının kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadəsi və onların islam maliyyəsinin digər alətləri ilə integrasiyası yeni maliyyələşmə imkanları formalaşdırır [5]. Bununla belə, vəqf əsaslı layihələrin uğuru hüquqi şəffaflıq və institusional idarəetmə səviyyəsindən birbaşa asılıdır [10].

4. Azərbaycanda İslam maliyyə alətlərinin tətbiq perspektivləri

Azərbaycanın İslam maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq təcrübəsi, əsasən, İslam İnkişaf Bankı ilə əlaqələr çərçivəsində formalaşmışdır. Bu əməkdaşlıq 30 il ərzində xüsusilə infrastruktur və kənd təsərrüfatı layihələrinin maliyyələşdirilməsi baxımından müəyyən institusional baza yaratmışdır. Bu müddət ərzində bank kənd təsərrüfatına yönəlmiş kreditləri 85 000 hektar ərazidə suvarma layihələrinin həyata keçirilməsini, müasir aqrar avadanlıqların alınmasını maliyyələşdirmiş, ümumi dəstək 400 milyon ABŞ dollarını aşmışdır [7]. Həmçinin 2012-2020-ci illərdə İİB AKİA-nın tərəfdaşlığı ilə “Kənd Yerlərinin Kompleks İnkişafı Layihəsi”ni icra etmişdir [4]. Son illərdə qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi istiqamətində aparılan siyasət aqrar maliyyələşmənin alternativ mexanizmlərinə marağı artırmışdır. Bu baxımdan islam maliyyə alətləri yalnız dini motivli maliyyə modeli kimi deyil, həm də risk bölgüsü və maliyyə inkluzivliyi baxımından alternativ institusional yanaşma kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan aqrar sektorunda salam müqavilələrinin tətbiqi xüsusilə kiçik fermerlərin maliyyə əlçatanlığının artırılması baxımından perspektivli görünür. Ənənəvi kredit mexanizmlərində tələb olunan yüksək girov təminatı bir çox hallarda fermerlərin maliyyə bazarından kənarda qalmasına səbəb olur. Salam modeli isə gələcək məhsulu müqavilənin predmeti kimi qəbul etdiyi üçün alternativ maliyyələşmə imkanı yaradır. Bununla yanaşı, məhsul qiymətlərində dəyişkənlik, təbii risklər və müqavilə icrasına nəzarət problemləri salam mexanizminin tətbiqində institusional təminatların formalaşdırılmasını zəruri edir.

Murabaha və icarə modelləri kənd təsərrüfatı texnikasının və istehsal vasitələrinin maliyyələşdirilməsi baxımından daha praktik alətlər hesab oluna bilər. Xüsusilə aqrar texnologiyaların yenilənməsi və mexanikləşdirmənin artırılması kontekstində bu alətlər dövlətin aqrar inkişaf siyasəti ilə uyğunluq təşkil edir. Bununla belə, islam maliyyəsinin praktik tətbiqi yalnız maliyyə məhsulunun mövcudluğu ilə məhdudlaşmır, uyğun hüquqi tənzimləmə, vergi neytrallığı və şəriət nəzarəti mexanizmlərinin yaradılması da mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müşarəkə əsaslı modellər aqrar kooperativlərin inkişafı baxımından nəzəri baxımdan əhəmiyyətli potensiala malikdir. Risk və mənfəətin bölüşdürülməsi prinsipi kooperativ təsərrüfatların maliyyələşdirilməsində daha dayanıqlı struktur formalaşdırma bilər. Lakin bu modellərin tətbiqi yüksək institusional etimad, şəffaf hesabatlılıq və effektiv idarəetmə tələb edir. İnformasiya asimetriyası və monitoring xərcləri isə tərəfdaşlıq əsaslı maliyyə modellərinin geniş tətbiqini çətinləşdirən əsas problemlərdən biri olaraq qalır.

Cədvəl 1. İslam maliyyəsi alətlərinin müqayisəli təhlili

Alət	Əsas mexanizm	Girov tələbi	Aqrar sektorda əsas tətbiq sahəsi	Əsas üstünlük	Əsas məhdudiyyət
Salam	Məhsulun dəyəri əvvəlcədən ödənilir, məhsul gələcəkdə təhvil verilir	Aşağı - gələcək məhsul müqavilənin predmetidir	Əkin dövrünün əvvəlində dövrüyyə kapitalının təmin edilməsi	Girov problemini qismən aradan qaldırır, kiçik fermerlər üçün əlçatandır	Məhsulun keyfiyyəti, qiymət dəyişkənliyi və təbii risklər əlavə nəzarət tələb edir
Murabaha	Maliyyə institutu aktiv alır və mənfəət əlavəsi ilə hissəli ödəniş şərti ilə satır	Standart - aktiv özü təminat rolunu oynaya bilər	Toxum, gübrə, aqrar texnika və digər istehsal vasitələrinin maliyyələşdirilməsi	Hüquqi baxımdan sadədir və geniş tətbiq imkanına malikdir	Klassik kreditə yaxınlaşdığı üçün risk bölgüsü prinsipini zəiflədir
Müşarakə / Mudaribə	Tərəflər kapital və/və ya idarəetmədə birgə iştirak edir, mənfəət və zərəri bölüşdürür	Aşağı - etimada və tərəfdaşlığa əsaslanır	Aqrar kooperativlər və iri fermer təsərrüfatları	Nəzəri baxımdan ən fundamental və dayanıqlı maliyyələşdirmə modelidir	İnformasiya asimetriyası, monitorinq və əməliyyat xərcləri yüksəkdir
Muzaraə	Torpaq sahibi ilə fermer arasında məhsul bölgüsünə əsaslanan əməkdaşlıq	Aşağı	Torpaqsız və ya az torpaqlı fermerlərin istehsalə cəlb edilməsi	Tərəflərin maraqlarını ənənəvi icarədən daha yaxşı uzlaşdırır	İcra nəzarəti və bölgü şərtlərinin müəyyənəşdirilməsi üçün institusional baza tələb olunur
İcarə	Maliyyə institutu aktiv alır və fermerin istifadəsinə verir, müqabilində icarə haqqı alır	Aktivin özü təminat rolunu oynayır	Aqrar texnikanın maliyyələşdirilməsi	Yüksək ilkin kapital qoyuluşu olmadan texnologiyaya çıxış imkanı vardır	Uzunmüddətli aktivin dəyərsizləşməsi və texniki xidmət öhdəlikləri əvvəlcədən müəyyənəşdirilməlidir

Aqrar infrastrukturun maliyyələşdirilməsi baxımından sukuk alətləri xüsusi diqqətə layiqdir. Ənənəvi bank kreditləri uzunmüddətli və aşağı gəlirli infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində müddət uyğunsuzluğu problemi yaradır. Sukuk modelləri isə real aktiv əsaslı strukturu sayəsində daha uzunmüddətli maliyyə resurslarının cəlb edilməsinə imkan verir. Xüsusilə yaşıl sukuk modelləri dayanıqlı kənd təsərrüfatı, su resurslarının idarə olunması

və ekoloji layihələrin maliyyələşdirilməsi baxımından yeni imkanlar yarada bilər. Cədvəl 1-də maliyyə alətlərinin müqayisəsi verilmişdir.

Azərbaycanda islam maliyyəsinin inkişafı qarşısında müəyyən institusional və hüquqi məhdudiyyətlər mövcuddur. Mövcud bank qanunvericiliyi islam maliyyə institutlarının spesifik xüsusiyyətlərini tam şəkildə əhatə etmir. İslam iqtisadiyyatına uyğun nəzarət mexanizmlərinin olmaması, ixtisaslaşmış insan kapitalının məhdudluğu və maliyyə savadlılığının aşağı səviyyəsi bu sahənin inkişafını ləngidən amillərdir. Bu baxımdan, Azərbaycanda islam maliyyəsinin aqrar sektorda tətbiqi mərhələli və institusional əsaslı yanaşma tələb edir. İlk mərhələdə mövcud maliyyə institutları daxilində “islam pəncərəsi” modelinin tətbiqi, pilot salam layihələrinin həyata keçirilməsi daha realist yanaşma hesab oluna bilər. Paralel şəkildə hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, müvafiq idarəetmə institutlarının yaradılması və maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Nəticə. İslam maliyyə alətləri aqrar sektorun maliyyələşdirilməsi baxımından müəyyən üstünlüklərə malik alternativ institusional mexanizmlər kimi qiymətləndirilə bilər. Bununla belə, həmin üstünlüklərin Azərbaycan şəraitində praktikaya çevrilməsi yalnız alətlərin mövcudluğundan deyil, bir sıra institusional, hüquqi və tənzimləyici şərtlərin həyata keçirilməsindən birbaşa asılıdır.

Nəzəri perspektivdən salam müqavilələri fermerlərin istehsal dövrünün əvvəlində dövriyyə kapitalına çıxışını asanlaşdırma, murabaha və icarə modelləri aqrar texnologiyaların maliyyələşdirilməsinə dəstək verə, müşarəkə əsaslı mexanizmlər isə kooperativ strukturların formalaşması üçün alternativ çərçivə yarada bilər. Sukuk alətləri uzunmüddətli aqrar infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində yeni investisiya imkanları formalaşdırmaq potensialına malikdir. Lakin bu potensiala bir sıra mühüm parametrlər nəzərə alınmalıdır. Birincisi, müqayisəli ölkə təcrübəsi - Pakistan, Sudan, Malayziya göstərir ki, həmin alətlərin effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə uyğun şəriət nəzarəti mexanizmləri, ixtisaslaşmış insan kapitalı və maliyyə savadlılığı kimi amillərdən asılıdır. Azərbaycanda həmin şərtlərin heç biri hazırda tam formalaşmamışdır. İkincisi, informasiya asimetriyası və yüksək əməliyyat xərcləri xüsusilə tərəfdaşlıq əsaslı modellər üçün ciddi əngəl olaraq qalır. Üçüncüsü, mövcud bank qanunvericiliyi islam maliyyə institutlarının spesifik xüsusiyyətlərini əhatə etmədiyindən hüquqi qeyri-müəyyənlik praktik tətbiqi məhdudlaşdırır. Bu məhdudiyyətlər nəzərə alaraq hesab etmək olar ki, Azərbaycan aqrar sektoru üçün daha realist yanaşma mərhələli, institusional əsaslı model üzərində qurulmalıdır. İlk mərhələdə Mərkəzi Bank tərəfindən mövcud maliyyə institutları daxilində “islam pəncərəsi” modelinin tətbiqi və əhatə dairəsi məhdud pilot salam layihələrinin həyata keçirilməsi daha əlçatan başlanğıc nöqtəsidir. Pilotun icrasına Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə birgə monitoring mexanizmi tətbiq edilməlidir ki, məhsul keyfiyyəti və qiymət riski ilə bağlı institusional səviyyədə izlənilsin.

Paralel olaraq hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, müvafiq idarəetmə institutlarının yaradılması və maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətlərində sistemli tədbirlərin görülməsi

zəruridir. Həmçinin, İslam İnkişaf Bankı ilə mövcud əməkdaşlıq təcrübəsinə əsaslanaraq, suvarma və anbar infrastrukturunun maliyyələşdirilməsi üçün pilot sukuk emissiyasının Bakı Fond Birjası çərçivəsində sınaqdan keçirilməsi də qarşıdakı perspektivdə nəzərə alınmalıdır.

Nəticə etibarilə, islam maliyyəsi Azərbaycan aqrar sektorunun bütün maliyyə problemlərini həll edəcək universal model deyil və belə təqdim olunmamalıdır. Lakin mövcud maliyyə sisteminin boşluqlarını, xüsusilə kiçik fermerlərin kredit əlçatanlığı, uzunmüddətli infrastruktur maliyyələşməsi və risk bölgüsü sahələrini qismən kompensasiya edə biləcək tamamlayıcı mexanizm kimi ciddi nəzərdən keçirilməyə layiqdir. Bu baxımdan, islam maliyyəsinin aqrar sektorda tətbiqi məsələsi yalnız dini və ya ideoloji prizmadan deyil, maliyyə inkluzivliyi, risk idarəetməsi və dayanıqlı inkişaf çərçivəsindən qiymətləndirmək həm elmi, həm də iqtisadi baxımından daha məhsuldar yanaşma olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Abdel-Baki M., Leone Sciabolazza V. (2014), A consensus-based corporate governance paradigm for Islamic banks. *Qualitative Research in Financial Markets*, Vol.6, No.1, 93-108.
2. Ağayev S. (2021), Kənd təsərrüfatında alternativ maliyyə alətlərindən istifadə imkanları. *Kənd Təsərrüfatı İqtisadiyyatı*, No.2, 37-43.
3. Ahmad K., Rana A.W. (2009), Application of Islamic banking instrument (Bai Salam) for agriculture financing in Pakistan. *British Food Journal*, Vol.111, No.3, 275-292.
4. Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi. Kənd Yerlərinin Kompleks İnkişafı Layihəsi. <https://www.akia.gov.az/az/content/187.html> Müraciət tarixi: 09.05.2026.
5. Al-Daihani M., Dirie K.A., Alam M.M., Abdullah A.S.B.C. (2024), An Islamic crowdfunding model for the agricultural sector: A proposal based on Salam and Muzāra'ah-Waqf scheme. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, Vol.16, 4-23.
6. Al-Harran S.A. (1990), Islamic finance: The experience of the Sudanese Islamic Bank in partnership (Musharakah) financing as a tool for rural development among small farmers in Sudan. Doctoral dissertation, Durham: Durham University.
7. Caliber.az (2024), Azerbaijan, Islamic Development Bank forge sustainable partnership.
8. Daud H.S., Sharif S. (2024), Exploring the feasibility of Muzara'ah based Islamic running finance model as an alternative for agriculture credit. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-12-2022-0352>
9. Hussain M., Shahmoradi A., Turk R. (2016), An overview of Islamic finance. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, Vol.7, No.1, 1-27.
10. Ishak A.H., Mohamad S.N.A., Ab Manan S.K., Yahaya M.H., Daud W.N.W., Sharif D. (2025), The critical success factors of waqf land development for sustainable agriculture. *Social Sciences & Humanities Open*, Vol.11, 101244.

11. Islamic Financial Services Industry Stability Report (2024), Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board (IFSB).
12. Jan S., Ismail M. (2023), Shariah Governance in Islamic Banking Institutions. Singapore: Springer, 198.
13. Kantoroeva A.K., Toktomamatova N.K. (2021), Ijara as an innovative product in agricultural financing. International Journal of Agricultural Extension, Vol.9, No.1, 89-96.
14. Qasımlı V., Camalov M., Atakişiyev R., Savalanlı Y., Quliyev E., Cəfərova V., Eyvazov A., Satıcı A., Museyibov A. (2023), İslam Maliyyə Sistemi və Onun Azərbaycandakı Perspektivləri. Bakı: Azprint, 214.
15. Qasımlı V., Əmirxanov V., Niyazov Ə., Quliyeva Ş., Ələsgərova N., Cəfərova V., Orucov A., Əmirov E., Vəlizadə F., Abdullayeva İ. (2024), Halal İqtisadiyyat. Bakı: Azprint, 356.
16. Laldin M.A., Djafri F. (2021), The role of Islamic finance in achieving Sustainable Development Goals (SDGs). In Islamic Finance and Sustainable Development: A Sustainable Economic Framework for Muslim and Non-Muslim Countries, 107-126.
17. Meybullayev M. (2004), İslam İqtisadiyyatı. Bakı: Qorqud, 320.
18. Minhat M., Dzolkarnaini N. (2016), Islamic corporate financing: Does it promote profit and loss sharing?. Business Ethics: A European Review, Vol.25, No.4, 482-497.
19. Oseni A.A., Bamiro N.B., Ashafa S.A., Olohunlana S.D. (2025), Sustainable halal financing framework for blue and green economy. In Green and Blue Economy Frameworks for Halal Industry Sustainability, 253-273.
20. State of the Global Islamic Economy Report (2024), Islamic finance assets and projections. Dubai: DinarStandard.